

Славчо Ковилоски

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Институт за македонска литература, Скопје
s.koviloski@@iml.ukim.edu.mk

**ЗАПИС НА МАРГИНИТЕ НА БИБЛИЈА ОД ЦРКВАТА
„СВ. НИКОЛА“ ВО ТЕТОВО ОД АРСО ТРЕНЕВ БРАДИНА
ОД ТРЕСОНЧЕ (1882)**

Клучни зборови: Арсо Тренев Брадина, ракопис, запис на маргините (маргиналија), Тресонче, Брадиновци (Брадина, Брадиноски), Стефан Верковиќ.

Честопати записите на маргините можат да расветлат, да доуточнат или да откријат нови и непознати информации и податоци за лица и настани што останале мистерија за проучувачите на историјата и литературата. Овие маргиналии даваат и поинакви видувања од познатите или официјалните извештаи, бидејќи се лични, интимни и чисто субјективни гледишта за некој настан, исполнети со чувства и размисли што се запишани за да не се заборава важноста на моментот. Тие нудат можности да се раскажат низа приказни и истории што најчесто ги нема во книгите, учебниците и официјалните извештаи што се однесуваат на времето кога се запишани. Една таква маргиналија го побуди нашиот интерес и на неа ќе се осврнеме подетално во продолжение.

Тргнувајќи од помислата дека некаде на страниците на црковните книги можат да се најдат записи на маргините од страна на учени жени, во 2017 година истражувавме дел од книжевниот фонд на црквата „Св. Никола“ во Тетово. Поведени бевме од надежта дека ќе откриеме уште некои записи, како оние од монахињата Параскева замонашена во кичевскиот манастир „Пречиста“ и учителка во манастирот „Матејче“, Кумановско и во шишевскиот манастир „Св. Никола“, Скопско, каде што на еден *Псалтир* го засведочила своето постоење со три ракописни

белешки (Герасимова, 1979: 441). Иако не пронајдовме такви записи од женска рака, имавме можност да забележиме интересен запис испишан на првата страна на една *Библија*, што ни го привлече вниманието.

Книгата е од руско потекло и е напишана на руски јазик, издадена за времето на рускиот цар Александар Николаевич (Александар II), кој со земјата владеел од 1885 до 1881 година, кога бил и убиен. Во воведниот дел се споменува и царицата Марија Александровна, која починала една година пред својот сопруг. Бидејќи не сме во можност точно да го датираме печатењето на изданието, временската рамка за неговото појавување можеме да ја определиме некаде во 70-те години на XIX век. Во ова време е забележлив напливот на црковни книги печатени во Русија, што говори за веќе јасно зацртаниот план на Руската Империја за проширување на своето влијание на Балканот. Под предзнакот на панславизмот, по разни канали во македонската културна средина (кај свештенството и граѓанството) биле распространувани голем број новопечатени руски црковни книги, а во обратен правец биле изнесувани стари ракописни книги од Македонија. Меѓу оние што собирале вакви старини е и човекот од кого била земена книгата на којашто се наоѓа записот за кој ќе зборуваме во продолжение.

Записот на маргините го расчитавме и тој гласи: „Оваа книга свештенописание е зедев во лето од Христа 1882 год. јас Арсо Тренев Брадина од Тресонче. И земена е од антикацие Стефан од Серес во време на царот султан Амит Ефенди наш“. Општите заклучоци укажуваат на следното: записот е добро сочуван, напишан е со темно мастило, со задебелени букви се потенцирани последните три збора „Амит Ефенди наш“, јазикот е народен македонски говор, а интересно е што пред наведувањето на годината со арапски бројки (1882), истата година е запишана и со кирилични бројки **1882**.

Краткиов запис отвора повеќе прашања на кои треба да се даде одговор: Кој е Арсо Тренев Брадина? Кој е антикацијата Стефан од Серес? Кој е царот султан Амит Ефенди наш? Од каде оваа книга на руски јазик во тетовската црква? Нашето истражување донесе една интересна приказна за појавата и развојот на македонската интелигенција и стопанство од втората половина на XIX век, токму „во екот на народното будење“, како што би кажал Харалампие Поленаковиќ.

Тргнавме од фактите што ни се понудени: 1882 година, Тресонче и Арсо Тренев Брадина, кои претставуваа појдовна точка на нашето истражување. Најнапред, го потврдивме фактот дека во Тресонче постои маало Брадиновци. Токму со оваа голема фамилија го врзуваме името Арсо. Во ова време, Брадина е една од најпознатите и најмоќните мијачки фамилии. Усните кажувања, односно легендите за фамилијата Брадина (Брадиновци, Брадиноски) велат дека родот потекнувал од некое село во Прилепско, а името го добиле по тројцата браќа што откако избегале од турски затвор во Мала Азија, се вратиле во родното село со долги бради. Оттаму произлегло и нивното ново презиме. Од истиот род потекнува лингвистот и етнограф Марко Григоров (Брадина), учителот и револуционер Мино Петков Брадиноски, како и поетот и етнолог Томо Смиљаниќ-Брадина.

Според усните преданија, Арсо имал повеќе браќа: Штерјо, Исо, Косто, Марко, како и најпознатиот од нив, Саржо (Сарџо). Саржо бил еден од најпочитуваните сточари од Мијачијата, каја и трговец кој заедно со Ѓурчин Кокалески од Лазарополе и Томо Томоски од Галичник се истакнале како неприкосновени предводници на Македонците од Реканскиот крај. Точната година на неговото раѓање не се знае. Нашата претпоставка е дека можеме да ја бараме некаде во последните две децении од XVIII век. Се знае дека починал во 1889 година и дека за време на смртта длабоко бил навлезен во стотата година. Неговите земни останки денес почиваат во подземните простории на храмот Св. Никола којшто се наоѓа пред влезот на Тресонче.

Познато е дека Арсо накратко зел учество во сточарската работа на Саржо, но и дека по извесно време го напуштил Тресонче и заминал на Света Гора Атонска. Тука се замонашил во манастирот Зограф. Легендата вели, без да можеме тоа да го провериме (се работи за непотврдени усни преданија, дека по извесно време Арсо се вратил во Тресонче и станал селски поп). За понатамошниот тек на неговиот живот понатаму не се знае ништо повеќе, а за него не зборуваат ниту изворите (Трайчев 1941; Григоров 1987) ниту науката (Ристовски 1982; Стојановска 1994).

Да се вратиме на нашиот запис. Реченицата со која започнува маргиналијата гласи: „Оваа книга свештенописание ја зедев во лето од Христа 1882 год.“, па веднаш се дава одговор на прашањето од кога потекнува маргиналијата. Но понатамошниот текст „земена е од антикације Стефан

од Серес“ го отвора прашањето: кој е антикацијата Стефан од Серес. Нема сомнение дека антикацие Стефан е всушност Стефан Верковиќ. Познато е присуството на Верковиќ на теренот на Сер и неговите обиди да се соберат што повеќе старини од македонската земја. Романтичниот занес за прикажување на Словените како едни од најстарите народи на светот резултирал со средби со голем број македонски интелектуалци и други лица заинтересирани и задолжени за собирање старини. Меѓу нив ќе ги издвоиме: Константин Динков (Држиловец), Георги Динков, Вењамин Мачуковски, Кузман Шапкарев, Димитар Поп Георгиев Беровски, Теодосиј Гологанов, како и Мијаците: Дичо Зограф, хаџи Теофил Аврамов Жунгулоски, поп Аврам од Ербеле (Верковиќ 1985: 284-309). Во оставштината на Верковиќ, за жал, не постои или не е зачувана кореспонденција со Арсо или со некој од неговото семејство.

Освен големиот број остварени средби, Верковиќ се ангажирал за собирање многубројни ракописи, монети и други преносливи остатоци од македонската антика, за овој процес да го заокружи со издавањето на двата тома *Веда Словена* (1874 и 1881). Со подоцнежните наши истражувања, можевме само да го потврдиме нашето мислење дека станува збор за Верковиќ, бидејќи како Стефан Антикацијата на едно место е запишан и од бугарскиот патописец и истражувач Васил К’нчов: „Освен тоа, Верковиќ барал по ановите селани, зборувал со нив, ги распрашувал за разни работи и наскоро станал познат на сето поразбудено население во санџакот под името Стефан Антикацијата“ (К’нчов 1970: 48). Инаку, Верковиќ за време на долгогодишниот престој во Македонија, официјално се претставувал како „старинар“ и „археолог“ (Пенушлиски 1985: 34).

Што се однесува до крајот на реченицата на записот, „Царот султан Амит Ефенди наш“ е никој друг туку султанот Абдул Хамид II чие владеење со Османската Империја се одвива во временскиот период од 1876 до 1909 година. Терминот „царот султан“ е скован според словенската и османлиската традиција врховниот поглавар на државата да биде именуван со цар, односно со султан. За тоа како Библијата дошла во рацете на Арсо, можеме само да претпоставуваме. Каде ја зел, на каков начин ја зел, дали ја купил или му била продадена, била ли остварена средба или до него дошла по посреден пат? Ако сопственикот на книгата Арсо ја донел во Тресонче, што се случувало понатаму со неа? Останува непознатица

пристигнувањето на книгата во црквата Св. Никола во Тетово. Кој ја однел во црквата, зошто и како, засега се прашања на кои немаме одговор.

Она што нас нè привлекува во краткиот запис е чистиот македонски јазик на кој е запишан записот. Именувањето Амит, наместо Хамид е во согласност со тогашните правописни и говорни форми, при што забележително е отфрлањето на графемата и гласот х. Понатаму, предлогот за време е даден во македонска форма *во* наместо источниот и стандардизиран бугарски предлог *въ* („во лето“, „во време“); глаголот *зема* е предаден во форма за минато време, карактеристично за централното македонско говорно подрачје што денес е основа за стандардизираниот македонски јазик, односно *зеде*; во именката **антикаџиџа** употребени се графемите *и* и **џ**, за разлика од бугарскиот запис на К’нчов, кај кого е употребено *Антикаџиџа*. Како куриозитет ќе додадеме дека годината на записот на Арсо Тренев Брадина (1882) е токму од она време кога Верковиќ во едно писмо упатено до Милан Пироќанец, претседател на Владата на Србија, навел дека „дијалектот на Македонските Словени се разликува од останатите Балкански Словени“ (Doklestić, 1981: 337).

Записов ни потврдува неколку важни сознанија. Најпрво, тој е напишан на народен македонски јазик и тоа во времето кога во Македонија веќе силно процуреле и постоеле подолго време училишта на српски и на бугарски јазик, покрај оние грчките; истовремено, и графискиот систем е различен од оние што ги употребувале училишните системи на соседните земји, да ги земеме на пример: **ѝ**, **џ**, **џ**. Понатаму, ги покажува распространетите врски на трговците, занаетчиите, сточарите, учителите, свештениците, воопшто на сета македонска интелигенција во многу поширока смисла отколку што е прифатено во јавноста. Тие врски покажуваат дека се одржувале дури и во крајните граници на Македонија, од Тресонче до Сер, а биле водени од навидум неспоиви лица и професии. Воедно, Арсо е четвртиот Мијак за којшто имаме писмена потврда дека во одреден период од животот стапил во контакт со Верковиќ, по Поп Аврам од Арбеле, Дичо Зограф од Тресонче и хаџи Теофил Аврамов Жунгулоски од Лазарополе. Исто така, белешкава покажува дека многу почесто биле воспоставувани контакти поради одредени интереси и дека македонското општество нималку не било толку затворено колку што претходно вообичаено се сметаше и се истакнуваше. Впрочем, XIX век е векот на отворањето на Македонија кон светот.

Тресончанецот Арсо Брадина, припадник на големата фамилија Брадиновци (Брадина, Брадиновски) остварил контакт со една од најпознатите јавни личности од ова време што престојувале во Македонија, Стефан Верковиќ. Без разлика на општествено-политичките побуди на последниов, останува фактот дека воспоставениот контакт му значел на Брадина. За тоа сведочи и ракописното наследство оставено на маргините на *Библијата*, спомен за сеќавање и напомена дека секој запис има своја историја, но и своја иднина.

Литература:

- Герасимова, В. 1974. „Писменоста и Македонката во почетокот на XIX век – ракописна книга на монахињата Параскева“. *Школска и просветна и културна во Македонија во времето на Преродбата*. Скопје: МАНУ.
- Григоров, М. Г. 1987. *Поетски мигновенија*. София.
- Пенушлиски, К. 1985. „Предговор“. Во: Стефан И. Верковиќ. *Македонски народни умотворби, книга петта*. Скопје: Македонска книга.
- Ристовски, Б. 1982. „Македонското поетско дело на Томо Силјаниќ-Брадина (1888-1969)“. Во: Блаже Ристовски, *Појави и профили*, 2. Скопје: Студентски збор.
- Стојановска, Ј. 1994. *Книжевното и научно дело на Томо Силјаниќ-Брадина*. Скопје: Матица македонска.
- Doklešćić, L. 1981. „Životni put Stjepana Verkovića (1821-1894)“. Во: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 14 (1). Zagreb.
- Кънчов, В. 1970. „Путуване по долините на Струма, Места и Брегалница. Битолско, Преспа и Охридско“. *Избрани произведения*, т. I. София. 48.
- Трайчевъ, Г. 1941. *Книга за Мияцие*. София: Печатница П. Глушковъ.

Slavcho Koviloski

**NOTES IN THE MARGINS OF THE *BIBLE* FROM THE ST. NICHOLAS
CHURCH IN TETOVO BY ARSO TRENEV BRADINA FROM TRESONCHE
(1882)**

Summary

The text is about a decoded manuscript, notes in the margins of a Bible kept at the St. Nicholas church in Tetovo. The manuscript belongs to Arso Trenev Bradina from Tresonche and dates from 1882. The inscription is written in popular Macedonian language and it leads to the conclusion about the existence of strong ties between the Macedonian intellectuals from 19th century and other public figures from that time, particularly the renowned antiquary Stefan Verkovicj.

Keywords: Arso Trenev Bradina, manuscript, notes in the margins (marginalia), Tresonche, Bradinovci (Bradina, Bradinoski), Stefan Verkovicj.